

יוסף אגסי

במדבר

חמשת חומשי תורה מתחלקים ברורות לנושאים: השלישי הוא ספר כוהנים הפולחני, והחמישי חלקו הוא מעין סיכום בתוספת של פרשת הקהל וחלקו היסטורי, שהוא סיפורו של משה. שלשת האחרים הם היסטוריים: הראשון הוא סיפור האבות הנגמר בירידה מצרימה, והשני והרביעי עוסקים ביציאת מצרים ובנדודים במדבר, ובהם שזורים תרי"ג המצוות. הדיונים בפורום הנוכחי מצטיינים בתור קישורים בין המסורת לענייני דיומא. על-כן החלטתי לדבר על מְתֵי-מדבר האחרונים, על ההחלטה הגורלית כי אנשי דור המדבר לא יכנסו לארץ הבחירה – מלבד שני המנהיגים, יהושע וכלב. וכוונתי הייתה לדבר על שני פרטים עכשוויים. האחד הוא דור תש"ח שאני נמנה עליו כעל דור המדבר, כעל הדור אשר לא הצליח להיפרד מהמנטאליות של הגטו ולא עמד במשימה של בניית לאום ישראלי חדש עם חירות לאומית מלאה וגאווה בלאומיות הישראלית החדשה שהיא מדינית וחילונית בעיקרה בשיתוף הדוק עם המורשת היהודית שהיא תרבותית ודתית בעיקרה, שיתוף שהיה עיקרו של החזון של כמה מאבות היישוב העברי החדש. העדר היכולת הישראלית לשלב את החילוני-מדיני עם התרבותי-דתי, הבלבול בין קודש לחול, זהו הפחד מהיציאה מהגטו או מהמדבר. פרט שני עכשווי שהתכוונתי לדבר אודותיו הוא אשמת ההנהגה הלאומית שלא סיימה את משימתה. תפקיד ההנהגה, בעיקר זו של יהושע, הוא כהנהגה לאומית הכרחית וכמכשיר של שמירת המשכיות המסורת: כפי שהתלמוד אומר, משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע ויהושע לזקנים. ועוד אומר התלמוד על יהושע והזקנים, אולי כהסבר על היעלמותו של כלב מהתמונה, טול מקל והך על קדקדם דבר אחד לדור ואין שני דברין לדור. באשר לפרשת במדבר עצמה, ידוע היטב הקושי לדבר עליה, שכן אין בה

אלא חלוקתה של עדת בני-ישראל לשבטים ומשפחות, כלומר מפקד האוכלוסין וסדר מיקום השבטים במחנה סביב המשכן. כבר רש"י שאל מה טעם המפקד, והוא ענה כי הקדוש-ברוך-הוא אוהב את ישראל ולכן הוא מונה אותם שוב ושוב. רש"י ידע היטב כמובן מאיליו כי אין הקדוש-ברוך-הוא נזקק חלילה למפקד על-מנת שידע את מניינם של בני-ישראל. אלא כוונת רש"י הייתה אולי לרמוז לכך שעל הקורא להיות ידידותי כלפי הטקסט המשעמם הזה ולהפגין בכך רצון טוב כלפי המסורת. יש דיון פרשני ארוך גם בשאלה, כיצד נעשה מפקד אם הדבר מביא סכנה לאוכלוסייה הנפקדת, וכמובן שהדעות חלוקות בין הרמב"ם שלא האמין בכך, שכן זו אמונה תפלה, ואחרים שהסתמכו על טקסטים מפורשים המבטאים אמונה תפלה זו, בעיקר הקסט המתאר את העונש שבו נענשו בני-ישראל על מפקד שפקד אותם דוד המלך (שמואל ב' כ"ד). לא אעמוד על כל זאת.

מיד כאשר התחלתי לעסוק בפרשה, הקסימה אותי הבעיה הידועה ביותר הכרוכה הן בפרשת שמות והן בפרשת במדבר: הבעיה הדמוגרפית הכרוכה במספר הידוע שש מאות אלף או ששים ריבוא המופיע גם כאן וגם בספר שמות (פרק י"ב, ופרק ל"ח). הטקסט כאן אינו אמין. הבעיה עלתה אחר שהתקבל הטקסט כפשוטו — בזמן הרפורמציה שעיקר טענתה הייתה כי הטקסט פשוט ואין צורך בפירוש מוסמך לה (ובוודאי לא זה של המסורת הקתולית שהרפורמציה יצאה נגדה) ואחרי שהטקסט עבר תחת שבט הביקורת במאה התשע-עשרה. אם-כן יש ספרות בת מאה וחמישים שנה בעניין תמוה זה.

אתחיל בבעיית הפרשנות. יש שלושה מפקדים של יוצאי מצריים, שניים בסמוך זה לזה בתחילת הדרך (שמות ל"ח, במדבר א'), והשלישי בסופה (בפרשת פנחס, במדבר כ"ו). איני יודע איך יש לתאם מפקדים אלה, אך ידוע כי הציקה למפרשים ההתאמה המלאה בין שני המפקדים הראשונים, הציקה העובדה כי הם

העלו את אותה תוצאה בדיוק. הקושי לא הופג מכך ששני המפקדים נעשו בהפרש-זמן קטן – של כחצי-שנה – וכי המספרים היו עגולים (למאות בדרך-כלל אך לפעמים גם לחמישים או שלושים, ומסיבות בלתי-מוסברות). לא אכנס לפרטים אך אזכיר כי לדעת רש"י – או לפחות לדעת קאסוטו – שני המפקדים הראשונים הם אחד (הגם כי רש"י אינו אומר זאת בפירוש), ומסיבות שלא אפרטן. שמואל דוד לוצאטו (שד"ל) טען כי בלתי-אפשרי ששני הטקסטים מתארים אותו מפקד, אך יש הפוסלים את נימוקו, וגם על-כך לא אעמוד.

הבעיה הדמוגרפית היא של גידול האוכלוסייה – דהיינו, עודף הלידות על המיתות – שבתחילתו היו 70 נפש היורדים מצרימה וסופו ביציאת מצריים בקהל של שישים ריבוא 600,000 יוצאי צבא אשר יצאו ממצריים אחר 400 שנה בלבד: זה גידול בלתי סביר. חז"ל ודאי היו מודעים לכך שכן הם דברו על שישה ולדות בכרס אחת (מדרש רבה שמות פרשה א'). קשה לתת אומדן על-בסיס אמירה זו. (הגידול הטבעי של ארצות-הברית הוא 0.6%. אוכלוסיה תגדל בתקופה של 400 שנה בשיעור זה בערך פי 10. בשיעור של 1% שיעור הגידול יהיה פי 50. הנדרש הוא גודל של פחות מאשר 700,000 חלקי 700, כלומר פחות מאשר 10,000, וביתר-דיוק, על הגידול להיות בשיעור של 8,622 לשנה. לשם כך נדרש גידול של 3.4%. הצמיחות הפרועות ביותר בהיסטוריה הידועות לנו לא מתקרבות לזה: קצב גידול האוכלוסייה המפתיע ביותר היה בסרי-לנקה אחר מלחמת-העולם השנייה, כאשר אחוז התמותה שהיה קרוב לעשרים אחוז ירד פתאומית לשמונה וחצי אחוז וכך האוכלוסייה הוכפלה בשלושים שנה משנת 1948 ועד לשנת 1978, שהוא גידול של 2.8% לשנה. גידול זה היה בלתי-אפשרי: הוא איים על רעב המוני ועל-כן הוא ירד מהר וכיום לפי אוניצ"ף הוא עומד על 1% ועודנו גבוה מדי לדעתם. לעומת זאת, קצב גידול של 2% לשנה, שהוא גבוה בהרבה מהסביר, יביא 70 נפש

במשך 400 שנה למניין של פחות מאשר 200,000, פחות מאשר 20 ריבוא, בעוד שהכתוב מספר על יותר מאשר 600,000 יוצא צבא, שהוא לפחות פי שלוש מהאומדן המוגזם הזה, שהוא מניין אוכלוסיה של בערך פי עשר מהאומדן המוגזם הזה. אם נגדיל את המספר על-מנת להתייחס לשש ולדות בכרס אחת נוכל להצדיק בכך את הגידול הטבעי בגודל (3.4% כנדרש). שמואל דוד לוצאטו (שד"ל) סיכם פתרונות שונים לחידה זו שהעלו פרשנים שונים והראה את חולשותיהם וסיכם באמירה שהדבר היה פשוט נס משמיים.

פתרון כזה אינו קביל על פרשנים מודרניים מדעניים – גם כאשר הם ודאי יראי-שמיים ושומרי-מצוות. שכן, לומר כי הגידול היה בדרך נס הוא להודות כי קשה מאוד להאמין למספרים הנקובים. אין זה הפרט היחיד, כמובן, המקשה על המאמינים בטקסט כפשוטו לשמור על אמונתם למרות ביקורת. ובכל-זאת יש הנשבעים באמינות כל פרט בכתבי הקודש ומקבלים את הטקסטים כלשונם גם כאשר הם נראים בלתי-אמינים. לעומתם יש המבטלים אותם כתעודה היסטורית מכל וכל או אף המחפשים הסברים שונים להם שלא כפשוטם. הידוע שבהם הוא הרמב"ם שהיה רציונליסט ולא עלה על דעתו לקבל שום פרט שלא עלה על דעתו מלבד אותם יוצאים-מן-הכלל אשר נאמר עליהם בפירוש שהם מעשי ניסים ואשר על-כן יש חובה דתית לקבלם – והוא על-כן קיבל אותם בתור ניסים, כלומר, בתור חריגות מחוקי הטבע. ודאי שהבעיה הדמוגרפית אינה מסוג זה, ודומני כי הוא התעלם ממנה. באופן כללי באשר לעניין אמינות של טקסט, אמר מרטין בובר כי אפשר לסבור כי תעודה זו או אחרת משובשת או אף שהיא מטעה, אך גם אז אין זה נכון להתעלם ממנה ויש אתגר לשחזר את המקור שלה שעליו להיות אמין. מוזר שהיה עליו לומר פרט עדיין בזמן בה מאוחר, שהרי הוא מובן מאיליו. (הוא כתב זאת בהקדמה לספרו *משה* משנת 1942.) מכל-מקום דעתו התקבלה מייד:

מאחרי וכל מידע, ולו הפרוע ביותר, יש לו רקע היסטורי האומר חפשוני.
יש להדגיש זאת. האומרים כי יציאת מצריים לא הייתה ואינה אלא פרי
הדמיון טועים מאוד. במאה השמונה-עשרה נהוג היה לראות במיתוסים פיקציות
גרידא, והמילים הללו, גם מיתוס וגם פיקציה, היו מילות גנאי. היום ידוע כי
הפיקציה הייתה המצאה מרחיקת-לכת. למשל, הדראמות הקלאסיות היווניות
הגדולות התבססו על מיתוסים, כלומר על סיפורים נתונים. רק במאה החמישית
לפני הספירה החלו בכלל לפתח מידת-מה של פיקציה. היו אמנם חוקרים שטענו
כי ספרי המקרא חוברו רק במאה החמישית לפני הספירה, אך גם זה מוקדם
לאזורנו. יתר-על-כן, היום מקובל להניח כי לפחות חלק מהספרות הזו עתיקה
הרבה יותר. נניח אם-כן לכל זאת ונעבור לדון בפרטים.

באשר לאמינות תוצאות המפקד של בני-ישראל במדבר לפיו מניינם הוא
ששים ריבוא יוצאי-צבא. בהתאם לכך הם מנו יותר מאשר מיליון וחצי נפש. זה
נשמע מוגזם. כאמור, הבעיה נדונה כבר במאה התשע-עשרה. אך דיון דמוגרפי
ארכיאולוגי בה החל רק לאחר אמצע המאה העשרים. לשם תחושת הבעיה אצטט
כמה אומדנים חדשים על העולם העתיק. לפי אומדנים מקובלים שונים, אוכלוסיית
כל כדור הארץ בזמנו של אברהם אבינו הייתה פחות מאשר 7 מיליון. גודל
אוכלוסיית מצרים אז וכן בימי דוד המלך נאמד בין 2.5 מיליון לבין 5 מיליון נפש.
בזמן דוד המלך עלתה אוכלוסיית כל כדור הארץ כדי פחות מאשר 50 מיליון נפש
— אוכלוסיית כל העולם כולו! בזמן חורבן הבית השני היו בירושלים מיליון לפי
יוסף בן מתתיהו שהיה גוזמן ידוע. לפי Tacitus היו שם אז חצי-מיליון נפש ולפי
הפרשנים המודרניים מגן ברושי ובצלאל בר-כוכבא ישבו שם לא יותר מאשר
50,000 נפש. לפי הדעה הרווחת היום, בכל מערב ארץ-ישראל אף פעם לא ישבו
יותר מאשר מיליון נפש. לפי אומדן פילו האלכסנדרוני, מספר תושבי מצרים בזמנו

היה 8 מיליון נפש, ומהם מיליון אחד היו יהודים. ואודות שני דורות יותר מאוחר, בשנת 132, על צבא בר-כוכבא נאמר שהיה בן 100,000. אומדן זה נחשב גוזמה ניכרת. ומדובר כאן בסדר גודל אחר מאשר בזמן ההתנחלות, שכן אין להשוות את השבטים לאימפריה הרומית אשר בה, היו 45 מיליון (כלומר 15% מאוכלוסיית העולם כולו שהיו אז 300 מיליון נפש לפי האומדן המקובל היום). מקובל כי בזמן המרד 10% מאזרחי האימפריה היו יהודים, ובאזורנו ודאי יותר, ואומדן מניינם מגיע עד לגודל של 20% (והמרד נפרס מכאן ועד לקפדוקיה שבאסיה הקטנה). כלומר, הצבא היהודי הבנוי על אוכלוסייה של ארבעה מיליון היה בן 50,000 או 100,000 לכל היותר, ואם נניח כי עשירית מכל יוצאי הצבא הגיעו לשרת בצבא בר-כוכבא, הרי שבערך רבע מיהודי האזור היו יוצאי צבא. לפי אומדן זה היה מניין יוצאי מצריים וודאי למעלה משני מיליון וחצי, וזה אכן האומדן המקובל עבור היחס בין שישים ריבוא יוצאי צבא לאוכלוסייה כולה: שישים ריבוא יוצאי צבא מייצגים לפחות שני מיליון וחצי נפש.

החוקר הידוע מגן ברושי טען (בשנת 1975) והארכיאולוג הידוע יגאל שילה שחפר את עיר דוד הסכים אתו (בשנת 1980) כי אוכלוסיית ארץ-ישראל המערבית בזמן יהושע הייתה קטנה בהרבה מזו של הזמן הביזנטיני ועל-כן היא מנתה באופן ניכר פחות מאשר מליון נפש. הארכיאולוג הידוע William Dever שבילה שנים בחפירת גזר והיה אוצר המוזיאון הארכיאולוגי של הרווארד טוען כי בזמן יהושע או השופטים היו בארץ בערך 300 ישובים, רובם לא-בצורים, שהכילו בין 100 לבין 300 נפש כל-אחד, כלומר פחות מאשר 100,000, ועל-כן ודאי באופן ניכר פחות מאשר 600,000 יוצאי צבא. לדעתו, יש להוסיף, כיבוא הארץ לא קרה וכי כל ספר יהושע מופרך לחלוטין לאור מידע ארכיאולוגי חדש. אין זכר לחורבות של הערים שעליהן כתוב כי יהושע כבשן והשמידן. הייתה

המשכיות של התושבים ושל צורת החיים שלהם. אין לשער, אומר הוא בסיכום (The Rise of Ancient Israel, 1991), כי בני-ישראל היו "נוודים פולשים מהמדבר ללא מסורת של בנייה ושל יצירת חרסים", כפי שמסתבר לאור התיאור המקראי, "ופתאום הם נעשים מומחים באמנות החרס של כנען. בתקופת הברזל המוקדמת (1200 לפני הספירה) היה לקדרות עבר של שמונה-מאות או אלף שנות מסורת של תקופת הברונזה האמצעית והמאוחרת." על-כן, לדעתו, בני-ישראל "חיו לצד הערים-מדינות הכנעניות זמן ממושך, כנראה כמה מאות שנים." אמנם מחבר זה הוא מומחה עולמי לחרסים כנעניים, אך בכל-זאת יש חוקרים החולקים על השערה זו שלו. מכל-מקום, לא מצאתי ביקורת על החישוב הדמוגרפי שלו ושל יגאל שילה. ואם ארץ ישראל המערבית לא יכלה לפרנס יותר מאשר מיליון נפש, קשה לשער כי מספר דומה של נוודים פלשו אליה ומרביתם (להוציא את שניים וחצי השבטים שהתיישבו במזרח הירדן) התנחלו שם וחיו ברווחה יחסית. אוסיף כי הרווחה היחסית היא חלק חשוב מהתיאוריה של Dever שלא אציגה כאן בפירוש, והוא מסתמך על תיאור הרווחה בספר שופטים ("איש תחת גפנו", "איש הישר בעיניו יעשה"). אין אנו חייבים לקבל את החלטתו באשר לשאלה אילו פסוקים אמינים ואילו לא, ואנו עוסקים כאן רק בשאלה מה לעשות עם הפסוקים של פרשת השבוע הנראים בלתי-אמינים עד מאוד. אולם המילה שתפסה את תשומת-ליבי ביותר היא "נוודים": "נוודים פולשים מהמדבר". אכן בני-ישראל נדדו במדבר, אך נוודים הם לא היו: הם היו במעבר שהיה תחילתו קצר — בדרך הים — וסופו ארוך — עד שנספו אחרוני מְתֵי המדבר האחרונים. יש דוגמות של שבטי נוודים בגודל ענק. הם היו נוודים על-פני שטחים עצומים וגם פושטים על אוכלוסיות חקלאיות. לא חינם נזדקקו בני-ישראל לְמֶן. המסרב להתייחס ברצינות לְמֶן ממילא לא חייב להכיר בשישים ריבוא; והמסביר את המן באורח טבעי אינו

עושה דבר, כי בשום דרך טבעית אין המדבר יכול לכלכל ציבור כה גדול בלא להזדקק לנס.

עד לזמן החדש לא הייתה אפשרות לכלכל צבא גדול ממש. כזכור העימות של דוד עם גולית הפלשתי קרה רק משום שהיה עליו להביא מזון לאחיו: אמנם צבאות נהגו אז לפשוט באוכלוסיה, אך בכך לא היה די. על-כן קשה להניח שבישראל היו קרבות של חילות גדולים. הצבא העברי הגדול ביותר היה כנראה זה של בר-כוכבא. לפי הסיפור של Tacitus הוא הובס במידה רבה על-ידי רעב שכן הרומים לא העזו לתקוף אותו ישירות משום שראו בו צבא של מתאבדים. על-כן הרומאים זנבו ביהודים והשתמשו בשיטת האדמה הכרוכה בדומה לכתוב אודות המתנחלים ובדומה למלחמת האזרחים בארצות-הברית לפני כמאה וחמישים שנה. אז עוד לא היה חיל-אספקה. המימרה המיוחסת לנפוליון כי הצבא הולך על קיבתו מצביעה על-כך שהוא היה הראשון שטיפח חייל זה בתשומת-לב גדולה, אם-גם הוא לא נחל הצלחה, כידוע היטב, שכן היה זה הרעב שהביס את צבאו במוסקבה. הצבא הרומי היה בשיאו בן חצי-מיליון חיילים, והוא ניזון במידה רבה מהביזה שבז את האוכלוסייה האזרחית: לפי התלמוד כל נוכחות של קלגסים של צבא רומי הייתה אסון לאוכלוסיה הכפרית.

אתייחס אם-כן למאמר המסכם של David M. Fouts אודות הקשיים הדמוגרפיים. הוא מתייחס לאומדן של מספר הבכורות במפקד של הפרשה שלפנינו המביא למסקנה כי לכל בית-אב היו 25 צאצאים, לאומדן בספר שופטים פרק י"ב בפרשת שיבולת-סיבולת הידועה כי נטבחו בקרב בני אפרים מספר הגדול ממספרם בפרשת השבוע שלנו, וכן בספר מלכים א' פרק כ': "ויכו בני-ישראל את-ארם מאה-אלף רגלי ביום אחד." Fouts משווה זאת למספרי החללים בקרבות העקובים מדם ביותר של במלחמת האזרחים האמריקאית כדי להראות עד-כמה

בלתי-אמינים מספרים אלו. ולבסוף, "ותפל החומה, על-עשרים ושבעה אלף איש הנותרים." אומר Fouts, על חומה זו להיות גדולה מחומת סין. ואכן הבעיה הכרוכה בשישים ריבוא לא שונה בהרבה מזו הכרוכה במפקד אחר, אם-גם יותר צנוע: "וישמע שאול את העם, ויפקדם בטלאים, מאתים אלף רגלי ועשרת אלפים את איש יהודה" (שמואל א' ט"ו, ד). המפקד בטלאים הוא הימנעות ממפקד ראשים, כמובן. והיכולת של שאול לגייס 210,000 חיילים מרמזת על אוכלוסיה של 500,000 נפש. המפקד של דוד העלה 1,300,000 גברים יוצאי צבא, כלומר אוכלוסיה של יותר מאשר שלושה מיליון, בעוד ששבי ציון היו 42,360 (בנוסף לעם-הארץ כמובן), והאומדן של תושבים בזמן חורבן הבית השני הוא מיליון לכל היותר.

היו שקבלו את סיפור יציאת-מצריים וההתנחלות פחות-או-יותר כלשונם, אך בהנחה כי המספרים היו מוגזמים משום-מה. אם-כן, יש לשאול מה מקור הגזמה? Fouts טוען כי גוזמאות מסוג זה היו מקובלות באזור. אין הדבר קל, שכן הגוזמאות המקובלות היו של רברבנות, ואילו בכתבי-הקודש לא הייתה רברבנות אלא, להפך: כפי שהוא מציין, בכתבי הקודש לראשונה מדובר גם בניצחונות וגם בכישלונות — כולל כשלון יהושע במשימתו לכבוש את כל ארץ כנען מידי בני המקום. כתב ברל גרוס (*Before Democracy*) כי פרט זה נותן סימוכין לקיומו של יהושע, אך ספרו לא ידוע אולי משום שהיה חובבן.

יש גבול תחתון לגודל חיל הכיבוש: כמה קטן אפשרי שהיה ובכל-זאת יכול להצליח במשימתו? יש בשאלה זו שני מרכיבים, דמוגראפי ממש ותרבותי שנקרא דמוגראפי בלשון הקלוקלת של המדיניות הישראלית הנוכחית. באשר למרכיב הדמוגראפי ממש, יש לציין שיש דיון על גודל מינימאלי של קהילה כלשהי: תמיד יש תנודות סטטיסטיות באחוז הלידות של זכרים ונקבות, ואם אוכלוסיה קטנה מדי

אזי תנודות אלו עשויות להכחידן. כאשר זה קורה, אזי למען הישרדות יש לקחת נשים בנות קהילות שכנות, כמסופר הן אודות חטיפת בנות הסאבינים והן במגילת נחמיה. היחלצותו של נחמיה לעמוד בפרץ באה כמובן מחשש לביטול הזהות היהודית של האוכלוסייה, ואיני יודע מה עשה על-מנת להציג פתרון חלופי לבעיה הדמוגרפית, אך אין זה מענייננו כרגע. לחזור לבני-ישראל המתנחלים, התלמוד וודאי עמד על הבעיה שכן הוא רומז לה כאשר הוא מדבר על כך שבני-ישראל נשאו נשים רק מבנות שבטיהם עד "יום שהותרו שבטים לבוא זה בזה" דהיינו ט"ו באב שנעשה יום חג (מסת תענית ל' ע"ב).

מהו הגודל המינימאלי, אם-כן, של מחנה בני-ישראל המתנחלים, שעדיין אפשר להם לשמור על זהותם? אמנם, ידוע כי לא היה קל לעשות זאת, וספר שופטים מעיד על סכנת התבוללות בני-ישראל בקרב האוכלוסייה המקומית למרות ניצחונותיו של יהושע. אזכיר כאן שוב את Dever אשר לדעתו הבעיה הייתה הפוכה: לא כיצד נשתמרה הזהות של בני ישראל אלא כיצד הם התפרדו מעובדי האלילים, אם בכלל. דעה דומה מציג הספר החביב "מי היו הפיניקים" (1974) אשר נשכח, אולי משום שמחברו, נסים רפאל גנור, גם הוא חובבן. בהקשר זה אין הבדל בין ספר נחמיה לספר יהושע. לדיון הדמוגרפי אין הבדל בין אלו הרואים את בני-ישראל כעדה נפרדת מראש לאלו הרואים אותם כעדה אשר זהותה הנפרדת התפתחה בהדרגה. אולי הדוגמה הידועה ביותר היא של עדה קטנה ששמרה על זהותה היא זו של השומרונים שהצליחה לשמר את תרבותה למשך למעלה מאלפיים שנה. ידוע כי בישראל היום יש חשש גדול מאיבוד הזהות היהודית מסיבות דמוגרפיות, אך ברור לכל בר-דעת כי זה תירוץ בלבד, שכן הוא מצדיק הפליה דתית בניגוד למגילת העצמאות, ואין להעלות על הדעת כי הפליה כזו היא הכרחית לשם שמירת צביון תרבותי, במיוחד לא צביון תרבותי יהודי. גם

ברור כי הפליה כיום גורמת דמורליזציה וזו אינה מעודדת שימור ערכי תרבות. ברור כי הצלחה בשימור זהות כלשהי תלויה ביתרונות וחסרונות של זהות זו, הגם כי תמיד קשה לאבד זהות אף אם אין עניין בה, הגם שככל שחברה היא יותר ליבראלית כן קל לה יותר לאבד זהות לא-רצויה לה. וברור כי רבים מיהודי ארצות-הברית מצליחים להתכחש למוצאם בגלל התנהגותה המבישה של ישראל כלפי המיעוטים הדתיים שלה, בעיקר המיעוטים היהודיים. המרכסיסטים טענו ועודם טוענים כי כל יתרון הוא כלכלי. זו דעה מטופשת. אלו המתריעים בפני התבוללות מאסיבית של יהודי ארצות-הרווחה מודים בעצם התרעתם כי לדעתם אין לתרבות היהודית תרומה חיובית (וזאת למרות כל הכחשה שהם מוכנים להצהיר). ואכן, יש לתרבות היהודית מה להציע, ולכן, בעובדה, יש תנועות התבוללות בארצות-הברית לשני הכיוונים, זה של עזיבה ושה של הצטרפות. אלא שהרבנים בישראל מסרבים להכיר בה בתירוץ השקרי כי התבוללות זו אינה בתהליך של גיור כהלכה.

שאלת הזהות עולה כאשר דנים בהשתתפות אספסוף וערב-רב ביציאת מצריים. הספרות הרבנית כרגיל מבטאת רגשות שונים מאוד כלפיהם. יש הערכה להם, המתבטאת באמירה (במדבר רבה, פרשה טו; מדרש תנחומא, (בובר) בהעלותך כ"ז ד"ה 'אספה לי'; ילקוט שמעוני, בהעלותך, רמז תשל"ו) כי האספסוף הם הסנהדרין, זקני ישראל, לא פחות. ואשר לביטוי בוז להם, בגמרא (ביצה דף ל"ב עמוד ב') נאמר על אלו שלא היו רחמנים, "הני מערב רב קא אתו": אלה באו מהערב הרב. זה מציג את רובנו כאן, כצאצאי הערב-רב, כמובן. ואכן, הספרות המאוחרת מצהירה שהם נטמעו בבני ישראל לחלוטין. רש"י, לעומת-זאת, מאשים אותם (את הערב הרב) בכל חטאי מְתֵי המדבר ואת בני-ישראל, כי הם אמצו אותם מרצון טוב, או אולי אף כי משה עצמו עשה כן.

אספסוף וערב-רב אלו, היכן היו הם במפקד? האם הם נפקדו בכלל? נאמר (מכילתא, בא, לח) כי מספרם היה לפחות שווה למספר בני-ישראל. פרשנים מודרניים רואים במפקד ובארגון המחנה המוצגים בפרשת במדבר שלפנינו, ניסיון להרחיק את האספסוף והערב-רב מהמחנה. הרבה יותר סביר להניח כי האספסוף והערב-רב נעלמו בהליך דומה להליך של מפקד בכך שקבלו לגיטימציה. השאלה של לגיטימיות הייתה חשובה מאוד והתשובה לה ניתנה על-ידי מגילת יוחסין. בספרי עזרא ונחמיה מאמר כי כוהנים ללא ספרי-יוחסין לא הורשו שיתוף מלא בפולחן, "עד עמד הכהן, לאורים ותמים", דהיינו עד שיבוא משיח (עזרא ב' ס"ב-ג; נחמיה, ז' ס"ג-ד), שכן כנראה האורים ותומים יכלו לשמש תחליף לעדות. ההנחה כי העניין של פרשת במדבר הוא עניין הלגיטימיות של בני-ישראל, מביא למסקנה כי הטקסט לא נכתב אחר הפרדות ממלכת ישראל מיהודה. וודאי לפני-כן, ואם נכיר ברצינות בעובדה כי אין מוקדם ומאוחר בתורה, נוכל לומר כי המפקד מתאר את האוכלוסייה של תושבי הארץ ולא של מְתֵי המדבר, ואולי אף את האוכלוסייה של תושבי הארץ לעתיד לבוא כיד הדמיון. וכמובן יש להכיר בעקרון כי אין מוקדם ומאוחר בתורה, שכן הוא מקובל על כל האנתרופולוגים העוסקים במיתוס (מבלי שיהיה למילה "מיתוס" שמץ טעם לפגם) שכן נהוג ביניהם לומר כי המיתוס חסר מימד הזמן. זה לא פותר את הקושי הדמוגרפי אך הוא מציג אותו באור יותר סביר ויותר ניתן לטיפול.

לדיון מעין זה, שכאמור הוא עדכני ביותר, יש יתרון כי מקורו במאמץ לראות את הטקסטים העתיקים באורח חי בהרבה יותר מאשר היה נהוג. על-כן יש להדגיש שהוא בנוי על המודעות של האופי השבטי של העולם העתיק, דהיינו הקולקטיביזם שבו היה שרוי. כלומר, זהות הפרט הייתה תמיד זו של שייכות שבטית, וקיום הפרט נראה ברור כמותנה בקיום הקולקטיב ולא להפך, בניגוד

לרעיון האינדיבידואליזם המקובל. היום רעיון זה כה זר עד שהעוסקים בתיאוריה החברתית מתקשים להציג את הקולקטיביזם באורח סביר, ואף הוגים רציניים מאסכולות שונות טוענים שאין קיום עצמאי לקולקטיב ולכן הוא מעין פיקציה. דבר זה נראה לי מוזר כי כמובן לקולקטיביזם יש סבירות גבוהה בהרבה מאשר לאינדיבידואליזם. אין בכוונתי לטעון כי אחת משתי תיאוריות אלו נכונה, שכן לי נראות שתיהן מוטעות ונראה לי יותר תואם את העובדות הרעיון שפתחה היהדות התלמודית. שכן, אחר כשלון מרד בר-כוכבא התפתחה היהדות כאוסף של קהילות עצמאיות בהן הפרט נחשב אחראי כחפי הקולקטיב, והשילוב הזה של קולקטיביזם ואינדיבידואליזם יש סבירות גבוהה בהרבה מאשר לכל אחד מהרעיונות הללו, בעיקר משום שהוא מציג במרכז את מושג האחריות שאין לו מקום בתיאוריות האחרות.

לכן עברה היהדות שינוי עמוק בעידן הלאומיות, שינוי שלא היה מוצא ממנו כאשר הזהות היהודית של הקהילה החובקת את כל תכן החיים של הפרט נתנה מקום לזהות היהודית של הקהילה הדתית שיש לה מקום נכבד באומה. הדבר גרם למשברים, משום שהפילוסופיה הגרמנית זיהתה את האומה עם הקהילה ולכן דחתה את הקהילה היהודית כנטע זר וכאנכרוניזם מסוכן. הדבר השתנה מאוד בעידן הרב-תרבותיות שהחל אחר השואה. על-כן מוזרה העובדה כי ישראל רואה את עצמה כקהילה כביכול בשם זכר השואה וכי על-כן היא דוחה בהליכים מדיניים את קיום הקהילות שאינן יהודיות החיות בתוכה כשם שאומות אחרות דחו את הקהילה היהודית בהליכים מדיניים שסופם היה כה אומלל לנו ולצרינו כאחת.

בכך מיציתי את אשר היה עלי לומר על פרשת-השבוע וכבר גלשתי והתחלתי לומר דבר על דור תש"ח כעל דור המדבר. אולי יש לומר מילה אודות דור המדבר המקורי, אשר המסורת מתייחסת אליהם באמביוולנטיות מובנת כאל

אנשים אשר לא עמדו בציפיות גדולות מדי. לא ארחיב על כך, שכן רצוני לדון בעניין מדיני, ובמדיניות יש להימנע מהאשמות ומחשבונות כמובן.

המעבר מצורת-חיים אחת לשנייה היא תמיד בעייתית משום שאנו חיות הרגל. לא רק שאנו נוהגים לפי דפוסים קבועים, שכן בגמישות מה אני מסוגלים לסטות מהם, אלא שאנו מסתמכים על תובנות כלליות ומופשטות אשר מכתיבות לנו את המסגרות הכלליות בהן אנו פועלים. הדבר ניכר מאוד לא רק בעניין מְתי המדבר הראשונים אלא גם באנשי העלייה השנייה והשלישית אשר ייסורי-נפש שהם סבלו מתועדים בפירוט מספיק.

מאז מרד בר-כוכבא ולאורך כל ההיסטוריה היו היהודים מכונסים לחיי הקהילות שלהם, וכל פורענות הביאה לנידודים ולהתכנסות נוספת, בדרך-כלל באצטלה מיסטית. המרד גרם להתכנסות זו בהנחה כי אי-אפשר לעמוד מול האימפריה וכי אסור לקבל את השלום הרומי שהיה בנוי במוצהר על אכזריות. הן העולם המוסלמי והן העולם הנוצרי אפשרו זאת בצורות שונות ותוך תנאים מדיניים בלתי-אפשריים של העדר כל עצמאות מדינית, לרוב תוך עצמאות קהילתית גדולה יחסית.

השינוי חל עם עלית מדינות הלאום המודרניות, בריטניה, ארצות-הברית וצרפת, עם התופעה הידועה בשם אמנציפציה, שחרור, דהיינו שחרור מדיני: הזכות ליהודים לשייכות ללאום תוך שוויון גמור של זכויות ושל חובות. ועל-כן, לראשונה, יהודים יכלו להיות גם יהודים וגם בני הלאום בו ישבו, אם צרפתים אם אנגלים אם אמריקאים: יהודים על-פי דתם וצרפתים על-פי לאומיותם. זו הייתה מהפכה של ממש. האמנציפציה והתקוות לה והאכזבה ממנה היו חלקים של תהליך פוליטיזציה של יהודי אירופה — תהליך שהגיע לשיאו במיסוד האליאנס הצרפתי, חובבי ציון וההסתדרות הציונית, וכמן-כן להבדיל בשואה. תחילה יהודים הביעו

את עניינם בהשתתפות בחיי הלאום המקומי תוך דרישה לאוטונומיה תרבותית. ליאופולד צונץ שהיה שומר מצוות ופרץ סמולנסקין שהביע את האמביוולנטיות שלו כלפי המסורת, שניהם דרשו אוטונומיה יהודית, האחד בפרוסיה והשני ברוסיה. האליאנס הדגיש את זהות האינטרסים של יהודים בני אומות שונות. ההיסטוריונים הירושלמיים אוריאל טל ומיכאל גרץ דנו בכך בהרחבה. רעיון האוטונומיה התרבותית היה נפוץ ונעשה עקרון יסוד של תנועת הבונד הסוציאליסטית היהודית. הריאקציה התנגדה לאמנציפציה ופיתחה תיאוריה של הלאומיות לפיה אין לרב-תרבותיות מקום בלאום הבריא. היום רב-תרבותיות מקובלת בעולם המודרני עד-כדי-כך שקשה לתאר את הלחץ על אזרחים להסתגל למקובל. כדי להמחיש זאת אזכיר כי לפי אוריאל טל שורשי השואה בגרמניה של המאה התשע-עשרה היו בכך שמדענים גרמנים ממוצא נוצרי יצרו לחץ על קולגות שלהם ממוצא יהודי על-מנת שיתנצרו. המדובר הוא באנשים חסרי-דת שראו בשייכות דתית חובה לאומית. קולגות פחות מתקדמים דרשו להצהיר כי היהודים אינם שייכים ללאום הגרמני או הרוסי וכיו"ב. יהודי גרמניה הגיבו בצורות שונות. חלקם התנצרו ללא כל עניין בדת; חלקם לחמו על זכותם לאמנציפציה, וחלקם נעשו ציונים.

וכך גדלה התנועה הציונית תוך עוינות לרב-תרבותיות וישראל לא הוכרה כרב-תרבותית. נעשינו חברה חסרת-דת יותר מכל חברה אחרת ומדינה תיאוקרטית יותר מכל מדינה אחרת. אנו דור המדבר, ואני אחד מְמָתֵי מדבר האחרונים. בעתיד הקרוב נקווה לראות ברפובליקה הישראלית מדינה-לאום ליברלית נורמאלית, בה נוכל להיות ישראלים ויהודים ששייכותם הלאומית נפרדת משייכותם הקהילתית. אז נוכל להכיר בקיום קהילות לא יהודיות בתוכנו וכמובן גם הקילות יהודיות לא-אורתודוקסיות, הכול לפי בחירה אישית חופשית ללא חת.